

L'EXILI D'UNA FAMÍLIA SANTJUSTENCA (1939)

**(a partir de les llibretes manuscrites de
Josep Milà i Mitjans)**

ANTONI MALARET I AMIGÓ (†)

Introducció

La publicació d'aquest treball ha sorgit arran del descobriment i de la posterior lectura d'uns quaderns i llibretes manuscrits en què el nostre conveí Josep Milà i Mitjans explica la seva fugida cap a l'exili abans que les tropes franquistes ocupessin el poble de Sant Just Desvern el 25 de gener de 1939.

Reclòs en la seva casa i forn del carrer de Bonavista núm. 90, on estava amagat després d'haver abandonat l'exili, Josep Milà i Mitjans va dedicar bona part del seu lleure obligat a fer un recull memorial de les experiències viscudes, que omplen sis dels volums trobats.

Descriu en primer lloc la dificultosa fugida cap a la frontera, en la qual, tan bon punt és travessada, seran separats els homes de les dones, i se'ls assignarà un destí diferent. Els homes seran dirigits cap a la població d'Argelers (el Rosselló), on és obert un camp de concentració, i les dones seran conduïdes a un departament de Finisterre (Bretanya), al nord de l'Estat francès.

En el camp de concentració d'Argelers és on comença la narració detallada de les incidències que pateixen els interns. Explica que se'ls va tractar com a presoners de guerra i no com a exiliats que fugien de la repressió franquista. Un filferro espinós que envoltava el camp els impedia l'accés a la platja, que era banyada per la mar Mediterrània.

Tant els militars com la població civil —espanyola i catalana— es van veure forçats a prendre el camí de l'exili atemorits per la repressió que les tropes del general Franco infligien en els territoris que ocupaven, i, especialment, contra els qui havien ocupat algun càrrec important durant el transcurs de la guerra civil espanyola (1936-1939).

Josep Milà i
Mitjans, autor dels

*Els
components
de la
família
Milà-Ripoll
i amics
moments
abans
d'arribar
al Conflent
(fotografia
de Joan
Milà i
Ripoll i
Pere
Montagut i
Jaumà).*

volums que comentem, a més a més de la seva condició de nacionalista, fou dirigent d'Estat Català i policia de la Generalitat de Catalunya. És, per tant, obligat, abans de continuar endavant, de fer un esbós biogràfic de la família Milà i de la seva relació amb el nostre poble de Sant Just Desvern.

Antecedents familiars

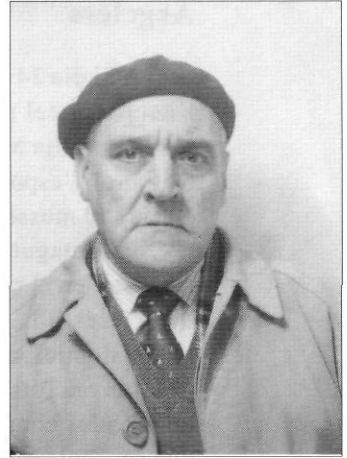
Durant els primers anys del segle xx emigren cap a Sant Just Desvern tot de famílies procedents de la localitat d'Olesa de Bonesvalls, situada a la comarca del Garraf, que s'integraran ràpidament en la vida col·lectiva del poble. Recordem els cognoms, entre altres, de les famílies dels Mitjans, dels Farigola, dels Badell i dels Milà. A principis de l'any 1904, és quan Joan Milà i Petit, pare de l'autor dels quaderns esmentats, instal·la un forn de pa a la casa que construeix al carrer de Bonavista núm. 90. El forn va continuar en funcionament a càrrec del nét del fundador, Joan Milà i Ripoll, fins que l'any 1992 fou tancat i substituït per un supermercat de la cadena Dia.

L'obertura d'aquest forn, en competència amb els que ja hi havia establerts —cal Cuscó, cal Navarra i cal Masclans—, fa que popularment sigui conegut com cal Forner Nou, títol que ha mantingut fins al final. Cal dir que la manera de coure el pa en aquesta primera època, amb la crema de costals de llenya a l'interior del forn, que creava una atmosfera prou calenta per a coure la massa del pa, és molt diferent del procediment que s'empra a finals dels anys noranta.

Mort Joan Milà i Petit, el forn és regit pel seu únic fill, Josep Milà i Mitjans, casat amb Joaquima Ripoll, amb qui té tres fills, la Concepció, en Joan i la Núria. El Pepito de cal Forner Nou, que és com se'l coneixia, a més a més de dur el forn, ajudat pel Pep —Josep Mitjans—, un mosso que és com de la família, transporta amb carro i ven a domicili els seus productes. Abans de la guerra civil treballa a la fàbrica de ciment Sanson, en el temps de la proclamació de la República, el 14 d'abril de 1931.

És molt amic de Daniel Cardona i Civit i forma part del grup nacionalista radical «Nosaltres Sols!» i, més tard, del Casal d'Estat Català de Sant Just. Té una forta amistat amb el cap de la policia de

la Generalitat de Catalunya, Miquel Badia —assassinat amb el seu germà Josep l'abril de 1936— i això propicia que ingressi en el mateix cos de policia —que anomenàvem de la secreta— on té diverses destinacions. El 6 d'octubre de 1934, estant de servei a la vila de Puigcerdà, passà la frontera per temor de la repressió que té lloc arran de la fallida proclamació, per part del president Lluís Companys, de l'Estat Català dins la República Federal Espanyola, i que l'exèrcit espanyol sufoca posant l'artilleria als carrers. És obligat a residir a més de cent quilòmetres de la frontera, on és acollit per una família francesa d'Angers (País del Loira). Retornà a casa abans de les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936, que restituïren la majoria democràtica i republicana de l'Estat espanyol, i es reintegrà a la policia autonòmica. Té diverses destinacions i durant l'esclat revolucionari del 18 de juliol de 1936 es troba fent d'escorta del conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Carles Pi i Suñer, exalcalde de l'Ajuntament de Barcelona.

Cal dir que el grup d'Estat Català el nomena president del Casal que durant la guerra civil va instal·lar-se a la torre de Josep Modolell i Garriga, propietat que ara ocupen les monges dels ancians desemparats, al passatge del Montseny. En aquest casal, el 3 de maig de 1937 tingué lloc un fort enfrontament armat entre els militants que ocupaven la finca i membres de les milícies cenetistes.

Aquesta breu biografia de Josep Milà i Mitjans, barrejada amb fets i dades històriques, té la finalitat de situar-lo en el temps, i vol resumir el relat de l'exili que va portar la família Milà a terres de l'Estat francès, i els continguts dels sis volums d'aquesta forçada aventura, en què reflexiona i expressa sentiments, fets i incidències de cada dia, en una prosa molt ben escrita, amb un cert lirisme en la descripció de la situació i del paisatge que els envolta, no amagant la cruesa de la vida que s'han vist obligats a adoptar. Els títols que vénen a continuació són els mateixos que reflecteixen les etiquetes de la coberta dels quaderns que us hem anunciat.

*Josep Milà i
Mitjans ja
en una edat
avançada
(fotografia
col·lecció
família
Milà-Nuell).*

Argelers

El dia 24 de gener de 1939, al migdia, un dia abans de l'ocupació del poble de Sant Just Desvern per les tropes franquistes, tota la família Milà, composta pel pare (Josep Milà), la mare (Mercè Mitjans), l'esposa (Joaquima Ripoll), els fills (Concepció, Joan i Núria), el mosso i també familiar Josep Mitjans i un amic del fill Joan (Pere Montagut), abandona el seu domicili amb un camió que havien requisat, en el qual també s'encabí la família de Josep Colet, amb la dona i tres fills, i la del seu germà Magí Colet, amb la dona i una filla, també domiciliats a Sant Just, i policies de la Generalitat de Catalunya. Tots junts emprengueren la fugida cap a la frontera, pel temor a les conseqüències de la seva actuació com a policia i, més que res, pels rumors i les informacions que tenien sobre els procediments dels franquistes en les zones ocupades pel seu exèrcit.

Una fotografia feta abans de passar la frontera és l'únic document que tenim de tots els components de l'expedició, amb inclusió del gos, que anomenaven Popey, que també els acompanyava.

Josep Milà no explica, en els seus quaderns, les penes i els bombardejos que hagueren de sofrir en el seu camí cap a França, si bé diu que no vol recordar les peripècies passades per tota la família, que va aguantar sense cap mena de queixa, fins a arribar a la primera població, un cop travessada la frontera, les Illes, i després el Voló, en terres del Rosselló, on tenen la més forta i gran decepció, veient com estan, desgraciadament, les coses per als exiliats voluntaris, que en cert aspecte són considerats com a presoners de guerra, com hem dit abans. Els gendarmes fronterers ordenen que baixin els homes del camió, mentre que les dones, amb el vehicle requisat, emprenen una altra ruta en una direcció desconeguda. No hi valen els laments, les llàgrimes, ni cap consideració per la separació definitiva de la família. I ara, a peu, amb el petit equipatge que tenien, emprenen l'esgotadora caminada que els portarà a Argelers, un dels primers camps de concentració organitzats —és un dir— pels francesos. En aquells primers moments de finals de gener de 1939, sense cap classe d'instal·lació ni la més mínima de les atencions, el primer que fan, rendits per la fatiga de la marxa, és seure a la sorra de la platja, que té la superfície completament gelada. A la matinada següent, la reacció dels primers d'arribar en aquest camp, envoltats d'una xarxa espinosa i vigilats per gendarmes i soldats senegalesos a cavall, és improvisar

un refugi. Miren d'improvisar-lo en un sot fet a la sorra, amb la protecció de canyes i joncs que han anat recollint, i durant un temps serà el seu únic refugi, amb la temperatura d'uns quants graus sota zero. La llibreta és plena de lamentacions i queixes per la manca d'atenció de les autoritats i del govern republicà i també de la Generalitat, que no ha fet res per a preveure l'èxode multitudinari. Se senten completament abandonats.

Van arribant nous refugiats, a mesura que les tropes franquistes van ocupant el territori català, que són classificats per la seva procedència. Militars, policies i funcionaris al camp 1; famílies i personal civil que per por de la repressió franquista han hagut d'emigrar, al camp 2.

És una nova situació que podríem qualificar de catastròfica, amb l'ajut d'algunes persones de pobles de l'entorn i algun abastiment francès, que va pal·liant-se amb la recollida de la llenya de la platja i de les vinyes que hi ha a la vora, amb la qual fan florir una sèrie de focs que alleugereixen el fred dels últims dies del mes de gener i primers de febrer, tal com es reflecteix en el text següent de Josep Milà, ple de lirisme:

«La rosa cara del sol anava emergint damunt la blava cinta del mar, daurant les seves aigües arriades. Juganeres les onades s'anaven estenent amb certa majestat sobre les sorres de la vasta platja, com si volguessin distreure les preocupacions que en aquells moments estàvem sotmesos. Les gelades havien estat de les fortes i les fogueres una darrera l'altra s'anaven morint abandonades, cercant tothom l'alivi en la tebior, casi imperceptible, del sol que majestuosament anava alçant-se poc a poc.»

Aquesta és una mostra dels escrits que omplen totalment els fulls de les llibretes que comentem; en altres casos, amb una cruesa sorprenent, descriu situacions personals i l'ambient del camp de concentració. I —per què no?— consignem que els seus textos s'acaben algunes vegades amb uns versos —més o menys bons— que expressen l'estat d'ànim del seu autor, versant sobre alguna situació viscuda o bé sobre contemplacions paisatgístiques.

Sempre és present la inquietud per la família, separada quan van traspasar la frontera —mare, dona i dues filles—, de la qual no van saber res durant uns mesos, fins que aquells amics d'Angers que

l'havien recollit durant el primer exili pels fets del 6 d'octubre de 1934, li comuniquen per carta la notícia que saben que estan ben instal·lades com a refugiades a l'Hotel des Familles a Kersaint, Port-Saint-Bernard, en terres de la llunyana Finisterre. Aquesta carta, acompanyada d'un petit gir de seixanta francs, amb les bones noves de la família, ajuda a suportar les deficiències dels àpats del camp. I comença el contacte que podran mantenir amb aquesta família del Loira, que es fa càrrec de rebre i trametre les cartes que portin notícies familiars.

Una altra preocupació de Josep Milà és l'estada del seu fill Joan, de setze anys, sofrint les tortures del camp de concentració, que comparteix amb Pere Montagut, que havia deixat els seus pares a Sant Just, per acompanyar en l'aventura el seu amic Joan Milà. El fred, la fam i la manca de soplug els descoratjaren, però hi ha alguns instants que comparteixen amb un altre amic del poble, Vicenç Vivés i Pons, amb qui eren companys de jocs i veïns pròxims. Aquest xicot havia estat mobilitzat amb la quinta del biberó, allistat a l'aviació republicana i refugiat en un altre camp de concentració, i hi mantingueren unes llargues converses parlant de les coses del poble, dels amics, de l'escola que feia poc havien abandonat, de totes aquelles coses que els arrencà la guerra civil espanyola, amb les seves despietades exigències, per convertir-los artificialment en homes. Aquestes són les expressions contingudes en el quadern que comentem.

Tenen notícies de l'intent d'ocupació de la casa i forn del carrer de Bonavista núm. 90, a la cantonada amb el carrer Freixes, accidentalment desocupada per la marxa de la família Milà cap a l'exili francès, per instal·lar-hi el forn de Jaume Masclans, situat a la Carretera Reial, a la cantonada amb el carrer de Bonavista, que havia quedat destruït pel bombardeig dels avions italians durant la guerra civil. Per evitar-ho, provisionalment s'hi allotja un familiar, Ramon Farrés, i acorden retornar a Catalunya el 26 d'abril de 1939, el fill, Joan Milà, el company Pere Montagut i el mosso, el Pep —Josep Mitjans—, per tal de fer-se càrrec de la botiga i del funcionament de l'establiment. Posteriorment, uns mesos més tard també ho faran les dones exiliades, que es trobaven en un poble prop de Bordeus (Occitània). Retornen a la vida normal del poble, tot i que reben freqüents visites dels afiliats a la Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET y de las JONS), que sotmeten

Joan Milà a constants interrogatoris per a saber on para el seu pare, Josep Milà i Mitjans.

Les primeres explicacions sobre el funcionament del camp de concentració es refereixen especialment al millorament de la barraca, amb la recollida de planxes d'aquí i d'allà, amb l'ajut de les canyes i els joncs que creixen a la maresma o zona pantanosa de la costa. La recepció de la correspondència —i d'alguns francs— dels seus amics d'Angers fa més suportable la solitud de Josep Milà, en la seva estada al camp de concentració d'Argelers. En el quadern, trobem un paràgraf que és un encès elogi de la solidaritat demostrada pels amics francesos, en contrast amb l'ajuda oficial francesa, i no cal dir que fa una dura crítica del govern republicà a l'exili, amb algunes referències al poc suport de la Generalitat de Catalunya.

Ressenya com una normalització de la situació dels més de tres-cents mil homes i dones que habitaven als camps de concentració, l'aparició de les primeres parades, diguem-ne establiments, que es munten al passeig central que divideix els dos camps —1 i 2— on es podien adquirir gèneres amb els pocs francs obtinguts, amb el mercadeig de tota classe d'objectes, sector que és batejat amb el nom de barrio chino, amb ofertes de: «Cambio pan por tabaco», «Vendo reloj pulsera oro puro por 40 francos» i així, amb la imaginació exhaustiva de tota mena d'intercanvis, amb el corresponent regateig sobre el preu demanat. I també fa constar com és l'esbargiment dels internats, els jocs que s'hi practicaven i que tan bé expliquen les següents paraules: «Siempre toca. Aquí no se engaña a nadie». Hem recollit aquestes frases, perquè hi ha més de deu fulls que demostren la quantitat de jocs que es practicaven, a més de les partides de cartes, de tota classe, que s'hi jugaven per a obtenir un petit benefici.

En aquest passeig també s'hi van instal·lar barbers ambulants, sabaters, canvi de robes i, més tard, es presentaren camions amb articles dels magatzems «Aux Dames de France», i les «Nouvelles Galeries» de Perpinyà, que oferien tota mena d'aliments, robes, begudes, articles de neteja, etc., fet que millorà la moral de la gent, si bé ben aviat tornà a sortir aquell mot de l'estraperlo, que encunyà el govern republicà de Lerroux durant els anys 1934 i 1935. Tot això, també, amb la presència dels soldats senegalesos, que eren uns venedors privilegiats en aquesta mena de transaccions. Hem fet aquesta llarga i anecdòtica explicació, per la manera exhaus-

tiva com explica Josep Milà i Mitjans, algunes vegades irònicament, tot aquest mercadeig que omplia les hores lliures de la seva estada i que no podia mitigar l'enyor de la família i el record de les terres catalanes, en aquest tros de l'Estat francès, espoliat pel tractat dels Pirineus de l'any 1659, formant la franja de la Catalunya Nord.

Els camps tenien la denominació de militar i civil —1 i 2, respectivament— i això dificultà l'estada al primer camp del seu fill Joan, el company Montagut i del Pep, el mosso, per no pertànyer a cap cos armat, i hagueren de traslladar-se al camp civil, on rebien el petit subministrament diari —escàs—, es van ajuntar amb uns amics d'Esplugues de Llobregat i anaven sojornant entre els dos camps. Abans de marxar cap a Sant Just van dormir a la «*chabola* comunitària».

És molt interessant la redacció de les converses i discussions mantingudes amb els companys d'exili; quan es reuneixen comparen la seva situació personal amb l'esperança que suscità la proclamació de la República espanyola —la Catalana de Macià— en aquell llunyà 14 d'abril de 1931, amb els esdeveniments que s'anaren succeint fins a arribar a l'aixecament feixista del 18 de juliol de 1936, amb el desbordament de les passions, les venjances i els odis que comportà, tant en una banda com a l'altra, la guerra civil del 1936 al 1939, amb l'epíleg de la derrota que els conduí a l'exili, encara que es mantenia l'esperança d'un pacte o una pau negociada entre l'Espanya franquista i l'exèrcit de la República, que resistia en bona part del territori espanyol, amb la capital de Madrid assetjada i la de València no alliberada. Les discussions són plenes del record dels que han deixat la família a les zones ocupades, pel perill que representa que s'hagin quedat a casa part dels familiars, sotmesos a la repressió franquista. Tot això barrejat sil·logísticament amb afirmacions com:

«El ploriqueig i lamentacions no són armes a mans dels lluitadors, quan aquests involuntàriament es veuen obligats a cedir davant l'enemic. Vençut i tot cal esbrinar els motius de la desfeta soferta i corregir els defectes.»

Al final d'aquest volum o llibreta hi ha encara tota una part dedicada al vici de fumar, que fou un suplici per a tots aquells que eren addictes al tabac, i que era un calmant per a diluir les preocupacions que els assetjaven, a més de ser un estimulants en les difícils circumstàncies que rodejaven els camps de concentració.

Conta una sèrie d'anècdotes molt interessants de la desesperació dels fumadors empedreïts i del que feien per obtenir aquesta herba tòxica i aspirar-ne la nicotina.

A la claror d'un llum d'oli, llegeix i rellegeix les cartes que va rebent de la seva localitzada família, que ha tornat a Sant Just Desvern —mare, dona i dues filles— com ho havien fet anteriorment el Pep Mitjans, el mosso, el fill Joan i l'amic Pere Montagut, afrontant les dificultats corresponents i estabilitzant-se amb el manteniment de la botiga de cal Forner Nou.

Comenta que ha de prendre una decisió: tornar obligatòriament a l'Espanya franquista, allistar-se a la legió estrangera o formar part d'una companyia de treballadors designada com «*Compagnie de travailleurs espagnols*», cosa que Josep Milà i Mitjans va fer, sabent que el destí era la Savoia francesa, fronterera amb la Itàlia mussoliniana. Abandonà el camp d'Argelers, amb unes frases que consideren la possibilitat de veure les muntanyes alpines, com el compliment d'un desig de joventut que es feia realitat i que serà explicat en el pròxim capítol.

Savoia. D'Argelers a Plan Ladrat

Amb el subtítol «El que són les coses», s'inicia aquest quadern, explicant la tristesa del comiat dels amics i les persones que restaven al camp o que anaven en una altra direcció, després de prendre la decisió d'allistar-se a la companyia de treballadors espanyols, tot preparant les coses que tenia dipositades a la seva «casa», com reiteradament diu. I lamenta el fet de separar-se dels seus amics santjustencs Colet i Cassà, amb la recança del nou destí, que l'allunya molts quilòmetres més de la Pàtria.

Ara el context i la redacció de la nova llibreta agafen un altre to i registra d'una manera literària i íntegra les converses amb els companys que comparteixen l'allistament a la companyia de treballadors espanyols, en forma de diàlegs en català, castellà o francès, idioma que parla i escriu bastant bé per la seva anterior estada a França l'any 1934. Descriu conversacions amb els gendarmes mobilitzats i amb militars que els acompanyaven sobre la declaració de guerra dels aliats —França i Anglaterra— a l'Alemanya d'Adolf Hitler, amb la subjugació dels països ocupats

ràpidament, la confrontació que va ensagnar l'Europa en aquells anys del 1939 al 1945.

També hi ha extensos diàlegs i comenta els esforços d'alguns companys per ser nomenats comandants de la columna de treballadors de què forma part, acusant-los de renunciar al que fins aleshores havien predicat per tenir una situació privilegiada, i recrimina els fums que ha agafat un refugiat que ara ostenta els galons de capità, antic company de barraca.

A continuació fa una extensa descripció de la llastimosa i dispar composició de la companyia de treballadors en el moment de la marxa del camp d'Argelers, amb homes de seixanta anys i minyons de menys de disset, descalços, amb la motxilla a l'esquena o simplement portant un farcell, i remarca, per arrodonir la cosa, que els crits de comandament són donats en castellà, quan la majoria dels enquadrats són catalans. Així: «*Escuadra a formar de cuatro*», «*Firmes*». A més, han de sentir el primer sermó del comandament francès dirigit a la tropa: «*Espagnoles: a partir de ce moment serez considerees com a militaires de l'arme francaise*», amb una ressenya que sembla recollida taquigràficament i que ocupa més de sis pàgines de la llibreta.

I a partir d'aquí comença l'aventura, marcant el pas fins a l'estació d'Argelers, sense saber el destí que tenien, si bé preveien que anaven dirigits cap als Alps francesos, amb el compromís de rebre una paga de cinc francs diaris —després van ser set—, la manutenció i el vestit que els havia de proporcionar l'exèrcit francès, i, com a complement, unes racions de tabac, la qual cosa representa una millora important respecte de la situació que havien sofert al camp de concentració. Passen per Besiers, Montpeller, Nimes, Orange, Valença, i entaulen conversa amb un gendarme rossellonès que parla perfectament el català, que en fer grans elogis de la Barcelona que havia visitat, fa retornar l'enyor dels companys que l'escolten, que augmenta encara més amb l'aparició d'un nou paisatge de vinyes, camps i prats verdsos, arbres fruiters, com si fossin a la pròpia terra, com els recorda el que veuen a través de les finestres del tren que els transporta. Després de passar per Grenoble per proveir-se i prendre forces, arriben finalment a Saint-Michel-de-Maurienne, amb la recepció de les autoritats locals i un nou sermó del comandament de la plaça, que Josep Milà transcriu gairebé íntegrament en la seva llibreta.

Sobre els camions militars que els recullen, van enfilant-se per les rutes alpines, admirant la grandiositat del paisatge i la frondositat de pins i arbres que les voregen, fins a arribar al campament del seu nou destí. El nou domicili són unes tendes de lona, en molt males condicions, que hauran d'arranjar per a fer-les habitables per als homes que componen la companyia de treballadors.

Immediatament després de la seva instal·lació, comença la tasca dels treballadors allistats, amb l'ús de pics i pales: l'arranjament i ampliació d'una pista o carretera de muntanya que condueix al Fort Rochier de l'Alta Savoia, on hi ha un destacament militar que vigila el pas fronterer entre França i Itàlia. Josep Milà, afectat per un atac de reumatisme, és donat de baixa i ha de romandre al campament, tot i que fa petites excursions pel seu entorn, la qual cosa va motivar una de les moltes poesies que figuren en el llibret, amb tot l'aire d'un poema dedicat als Alps. Una mostra:

*«Muntanyes blanques
Muntanyes gegantines
Fetes a posta per somiar despert
Muntanyes ennegrides
Pics i carenes fins al cel...»*

I així fins a més de setanta-cinc línies.

Les pàgines que hi ha a continuació són tota una descripció del que podríem anomenar vida casernària: discussions sobre els qui tenen càrrecs de comandament i volen fer mèrits davant les autoritats franceses; dificultats que tenen els mobilitzats per la manca de costum en la utilització de pics i pales; el lliurament d'uniformes nous, que dona una millor imatge a l'escamot; converses sobre el futur que els espera, i l'enyor de la família. I, reiteradament, surt la desesperació per la manca de tabac, que algú supleix amb la recollida de burilles. Josep Milà diu que fuma poc. El racionament és insuficient i el treball, dur, situació precària i difícil que és alleugerida per la recepció de cartes dels amics i familiars. Josep Milà és donat d'alta de la seva malaltia i, per l'edat i la convalescència, és proposat per a ser ajudant del cuiner que serveix el grup de gendarmes i militars que tenen cura de la vigilància del destacament, la qual cosa li suposa una millora física i moral.

L'estada a la població de Saint-Michael-de-Maurienne no durà gaire, pel trasllat de la companyia a un nou campament, amb el nom de Plan Ladrat, que acostava els treballadors més a prop del lloc on es feia l'ampliació i millora de la carretera que portava a Fort Rechier. En la prosa amb què relata els fets i les incidències de cada dia, sempre hi ha un espai per a la contemplació i l'admiració del paisatge, la flora i la fauna de la regió on es troben, com expressen les frases següents:

«...els ocells que hi anidaven, alçaven el vol sorpresos per la nostra presència, que anava a destorbar la quietud i la calma d'aquell lloc, en perjudici de llurs niades a punt de fecundar. Contínuament podria sentir-se el plany de les «velles» aletejant temoroses i recelant prop del lloc on el niu es trobava, denunciant la presència d'aquest, senyalant-lo inconscientment com a futura víctima dels estòmacs insaciats i insaciabls.»

Seria inacabable transcriure la densitat dels raonaments i explicacions que, com el paràgraf citat, d'una manera poètica, consignen la gana dels reclutats. Ara combina l'escriptura amb les preocupacions del nou càrrec d'ajudant del cuiner de l'oficialitat, transcrivint els diàlegs que manté en francès —que domina cada dia més bé—, i amb la lectura de la premsa diària i algun llibre. Al final de la llibreta, amb motiu de la Mare de Déu d'agost, aprofita el descans per a escriure una llarga lletra als seus fills Concepció, Joan i Núria, manifestant que ja es troba més bé i que no treballa a la carretera, i, després, com sempre, fa una descripció de les excursions que fa a l'entorn de les muntanyes que rodegen el campament, recollint flors de muntanya, de les quals fa una col·lecció, pujant a les neus altes i contemplant la silueta del Montblanc, amb aquest acomiadament:

«Deixeu que amb el pensament us faci aquells petons de cada vetlla a l'anar a dormir, que jo també tinc ganes d'anar-hi. Us abraça el vostre pare que us enyora i enyora, perquè us estima. Plan Ladrat 15 agost 1939.»

Savoia. De Plan Ladrat a la Charme

Aquest nou volum comença explicant amb un cert detall el que són les seves obligacions com a ajudant de cuina. Des de pelar patates, escombrar, parar la taula, netejar olles i cassoles, per als disset membres del comandament francès, amb l'afegit del cuiner, de la mateixa nacionalitat, i d'un intendent, que tenen l'ajut del concentrat Josep Milà i d'un refugiat que simplement anomena Rafel i que surt repetidament en les seves narracions. Fa constar la cordialitat que mantenien, dins la disciplina casernària, amb els oficials servits, que ben aviat foren destinats a una unitat de l'exèrcit francès. També s'ha suavitzat el contacte amb la població i molts dels concentrats van a un cafè de les Granges, que regentava una dona anomenada Justina, la qual surt també sovint en aquest relat, festejada per molts espanyols. Aquí s'assabenten de l'ambient enrarit que ha produït en la població el curs de la guerra que mantenen els francesos amb els seus aliats anglesos contra l'Alemanya hitleriana, encara que algú galleja de la victòria aliada sobre els alemanys en el conflicte armat de l'any 1914 al 1918.

És perceptible un cert moviment de tropes alpines per a cobrir la frontera amb Itàlia, i es fan tota mena de comentaris sobre la situació internacional per l'ocupació de Polònia, amb l'excusa de recuperar la ciutat lliure de Danzig, que el pacte russoalemany de no agressió ha fet possible. I la llibreta és plena de converses mantingudes en francès amb la gent d'escorta —els gendarmes— i els espanyols que volen trobar una explicació raonable a l'actitud russa, que havia estat una part participant, amb tècnics i material bèl·lic, a la nostra guerra civil. Són més de cent pàgines, en les quals es recullen tota classe de controvèrsies amb l'apassionament d'una gent que se sent traïda en la seva militància comunista. Josep Milà fa una extensa revisió de les causes que desencadenaren la nostra guerra civil, amb interpretacions del que va passar i del que podia haver passat, si el govern espanyol hagués actuat d'una altra manera i el català, superat per l'anarquia de la FAI, hagués actuat més ràpidament pel control de les masses revolucionàries.

Deixem aquests llargs fulls de comentaris i diàlegs en català i en francès amb la població civil i la militar, per reprendre la història de la companyia de treballadors espanyols en la seva nova destinació: els pobles de Sainte Avre i Saint Matheo, pertanyents al municipi de la Charme. Sota la mirada curiosa dels vilatants,

s'instal·len en una quadra de dos pisos abandonada i que han d'habilitar per a convertir-la en caserna. Amb el trasllat de la cinquena companyia, de què formava part Josep Milà, aquest perd el «destino» que tenia a la cuina de la gendarmeria i d'oficials francesos. Torna a agafar el pic i la pala i treballa un cert temps en el desviament del riu Art i el traçat d'una nova carretera estratègica per al moviment militar, que cada vegada és més intens. Al cap de poc és requerit per a reingressar com a ajudant de cuina, i l'acceptació d'aquesta feina comporta una millora, comparada amb l'esforç físic que representa per als obrers treballar al riu i a la carretera.

Fa una reflexió sobre el comportament del comandament que servia i les relacions que hi mantenia, i els presenta cordialment, quan són a la taula i en la intimitat, com a garlaires i entretinguts, especialment pel gran ús que fan de la beguda. Davant la invitació que rep de participar-hi, menteix dient que només beu aigua. També comenta que s'incrementen els contactes de la tropa de treballadors amb les «*mademoiselles*» d'aquests llogarets, parlant amb detall d'algunes anècdotes sobre aquestes relacions; al mateix temps assenyala l'inici d'un desacord amb els soldats que formen l'entorn culinari. Hi ha canvis en el comandament francès per haver-se d'incorporar a les files de l'exèrcit francès que combat en els diversos fronts del nord del país. El futur incert dels treballadors espanyols provoca el desig de tornar a Espanya i a Catalunya, i aquesta marxa produeix una disminució important del nombre d'exiliats.

Com sempre, barreja una prosa ben construïda i detallista amb l'admiració que li produeix la configuració del país; continua fent col·lecció de flors alpines i escrivint poesies, com la següent:

*«Edelweis flor de les neus
pura, gentil, bella i senzilla
per fer-ne ofrena a les meves filles
com un record per aquest calvari meu
un lloc et donaré dintre el meu llibre.»*

El nou comandament francès manté Josep Milà com a ajudant de cuina i és significatiu el recull que fa dels discursos que motiven els relleus de les forces de vigilància, explicats en francès, com si haguessin estat presos taquigràficament. I també hi ha un gran recull dels diàlegs mantinguts amb els companys sobre la situació

dels immigrants en aquesta hora crítica per a l'Estat francès, interpretant d'una manera pessimista el neguit i el temor que causen els fets als fronts de guerra en la població civil francesa. I amb aquesta impressió acaba el volum dedicat al treball de Plan Ladrat a la Charme.

Savoia. De la Charme a Pont-du-Rhone

L'inici d'aquest tercer volum —o llibreta— continua explicant les incidències a la cuina, amb les converses mantingudes amb els oficials a la vigilància, reproduïdes íntegrament en francès.

Curiosament, ara fent de cuiner, fa referències a la manera de cuinar de la seva mare, explicant tres maneres de fer servir el bou, de fer l'arròs o les sopes, que no devia agradar gaire als comensals, ja que li van fer arribar un llibre de cuina francesa perquè millorés els àpats, seguint les observacions que li feien els francesos.

És tema obligat parlar dels fulls plens d'observacions sobre la contemplació de la naturalesa que envolta les poblacions on es troben, que ara, entrant a l'estació de la tardor, li provoca un lirisme que de tant en tant anem transcrivint i que l'ajudava a suportar la llunyania dels éssers estimats, omplint-se de la bellesa de la natura i gravant-la en la seva imaginació per evitar una desmoralització que comença a insinuar-se. La mort d'un company a causa d'un atac coronari posa de manifest la sensibilitat dels seus amics, que el vetllen i li ofereixen una grossa corona de flors, juntament amb l'ofrena que fan les dones del poble on són, que amb llàgrimes als ulls assistiren a la fúnebre cerimònia d'enterrar en terra estrangera el cos d'un emigrat, lluny del seu país. És una descripció molt emocionant.

Entretant, comenta que s'invita els refugiats a inscriure's a la legió estrangera francesa, que, com les companyies de tiradors senegalesos, eren les forces de xoc de l'exèrcit francès. Un grup d'immigrats s'hi enrolà amb la promesa d'un sou, vestimenta adequada i, al cap d'uns anys —si eren vius—, la concessió de la nacionalitat francesa. I tornem a trobar un canvi de destí, amb el començament d'una quarta llibreta.

Savoia. De Pont-du-Rhone a Pont-du-Rhone

Novament la cinquena companyia de treballadors espanyols, en part, és traslladada a una nova residència a Pont-du-Rhone, al peu del riu Isère, on quedà esperant una nova destinació. Novament Josep Milà i els seus companys foren requerits per a exercir les funcions de cuina, en les quals, pel que es veu, s'havien especialitzat. Recorda que tant ell com els companys tenien hores lliures, que els permetien anar a treballar als camps dels pagesos i menestrals de Pont-du-Rhone, la qual cosa millorava la seva situació econòmica, tenint llibertat per a circular per la població, encara que aquests beneficis quedaven esmorteïts per les notícies de la guerra general, que informaven de la invasió de Finlàndia per les tropes russes i de l'ocupació gairebé sense resistència de Bèlgica i Holanda, i també la de Dinamarca i Noruega, i que posaven en dubte les capacitats dissuasives de l'esquadra anglesa, tot i que confiaven, encara, amb la fortalesa de la línia Maginot, com a pivot de la resistència francesa. Els italians, en aquells moments neutrals, s'estaven preparant per l'esquena la línia fronterera que representaven els Alps.

Comencen a circular rumors que la cinquena companyia es prepara per a anar directament al front, com ja havia passat amb altres companyies de la mateixa procedència, com també es parlava de la seva dissolució, deixant que la gent que la componia anés a treballar als camps i tallers, mancats de mà d'obra per l'allistament dels joves de la població a les unitats armades. No obstant això, s'havia observat una millora en les instal·lacions de serveis de Pont-du-Rhone, amb el campament compost de barracons de fusta i lliteres, la qual cosa feia més agradable la seva estada, amb funcionament de barberia, sastre i sabater, dedicats als concentrats en l'espai del campament, rodejat per filats espinosos.

Podríem dir que l'amistat amb el comandament francès, especialment amb els seus dos capitans, és tan afectuosa que permetrà que facin una espècie d'auca que ocupa més de deu pàgines i que descriu irònicament el paper de cadascun dels qui componen l'oficialitat i la cuina, i que titula «*Gardez vous*», ressenyant els seus defectes i les seves qualitats.

Savoia. De Pont-du-Rhone a Albertville

El cinquè quadern comença amb una àmplia relació dels contactes que els treballadors mantenen amb els pagesos i artesans d'aquells pobles del voltant de Pont-du-Rhone, amb alguns que s'arriben fins a la propera ciutat d'Albertville, amb un bon comportament dels patrons, que, malgrat això, s'aprofiten de la situació dels emigrats i els paguen menys que el que percebien els treballadors francesos. I ell, Josep Milà, que tenia moments vagarosos de la feina de cuinar, aprofita aquests moments de lleure per a improvisar uns cants a la nostàlgia i al record de la família i de la Pàtria. Com pot ésser aquest plany:

*«Trists són els meus cants
com vols que no ho siguin
si aquest somriure de la Natura
té la virtut de fer-me recordar
des de què apunta el sol
fins la nit closa
hores felices del passat.
Què vols? Que rigui?»*

Com hem dit abans, les planes d'aquest volum i dels anteriors, són plens d'una bona prosa i d'extensos poemes que reflecteixen, en cada cas, l'estat anímic del seu autor i que anem reproduint d'una manera parcial, tal com estan escrites.

Hi ha també unes descripcions detallades dels amics de la companyia de treballadors, que encara treballen en la modificació del curs del riu Art i la carretera veïnal de la zona, els quals normalment assistien als cafès de les viles, fent animades xerrades sobre els fets bèl·lics i les situacions personals i familiars. També fan causa comuna davant els intents d'obligar-los a demanar el dret d'asil, la qual cosa els podria comportar ser cridats a files o allistats en unitats militars, negant-s'hi amb una resposta signada per la majoria dels espanyols i catalans, al mateix temps que refusen la repatriació forçada a l'Estat espanyol. Les notícies que tenen de la situació de la guerra són desmoralitzadores: la superació de la línia Maginot per les tropes alemanyes, que avancen ràpidament pel territori francès, tot i que s'assabenten del reembarcament de les tropes angleses al port de Dunquerque. El clima entre l'oficialitat militar francesa i el personal civil francès és francament pessimista, i no cal dir entre els refugiats, que no saben quin serà el seu final. Diu:

«El perill per nosaltres estava per tot; tant si estàvem al lloc com si fugíssim a l'atzar cap a les muntanyes, bosc a través i a la deriva, com una nau sense timó, en un mar ple d'icebergs.»

Aquestes frases reflecteixen l'estat d'ànim dels refugiats, que no sabien quina actitud prendre, amb l'anul·lació de permisos, l'augment de la dotació dels gendarmes de vigilància i amb la presència, per primer cop, de l'aviació italiana de reconeixement que sobrevola les ciutats de la Savoia.

Amb el xisclar anguniós de les sirenes, fent reviure els atacs aeris que havien experimentat durant la nostra guerra civil, la companyia de treballadors és evacuada cap a la ciutat d'Albertville, que en aquells temps tenia una població de vint-i-cinc mil habitants, amb els seus comerços, tendes, fàbriques i tallers. Són allotjats a la presó departamental, que veuen com una reproducció de l'edifici del carrer d'Entença de Barcelona.

Durant uns quants dies van estar reclosos com uns presoners més, fins que es rebé l'ordre de dividir en dues parts la companyia de treballadors i endur-se'ls a «qualque part en France», sense especificar el lloc de destinació, per a col·laborar en les obres de defensa. La meitat de la cinquena companyia de la qual formava part Josep Milà és transportada amb camions cap a l'estació d'un poble d'Albertville —no en recorda el nom—, on descarreguen caixes de municions, equipament militar i peces d'artilleria, destinades a la defensa de la frontera amb Itàlia, i s'assabenten de la declaració formal de guerra d'Itàlia i el començament de les hostilitats entre els estats.

La població d'Albertville està molt trasbalsada per aquesta situació militar, que situa la ciutat molt a prop de la primera línia i que es fa més complicada per l'afluència de refugiats belgues i holandesos i la presència dels immigrants espanyols. A aquests, els descoratja la possibilitat de quedar presoners de les tropes italianes, que foren bel·ligerants en la guerra civil espanyola. El final del quadern és ple de les converses que mantenen amb els civils francesos, que se situen especialment en una cafeteria que regenta una «femme» —la Zuzí— i el seu marit, amb interessants diàlegs que transcriu totalment en francès, en què es lamenten de la marxa, incerta però imminent, dels seus amics catalans.

D'Albertville a...

El sisè volum —i últim— d'aquesta narració sobre els refugiats espanyols, encara components d'una secció de la cinquena companyia de treballadors espanyols, estacionats a la caserna departamental de la Savoia, és plena de les notícies que reben de la situació de

la França ocupada per l'exèrcit alemany: tenen coneixement de la dimissió del govern francès, substituït per un govern que presideix el mariscal Petain, l'heroi de la primera guerra europea, que intenta pactar un armistici amb l'Alemanya de Hitler, la qual cosa va tenir lloc amb l'ocupació de la meitat del territori francès i de la capital, París, amb la resta del territori sota l'autoritat de Petain, presoner del comandament alemany i amb la col·laboració de francesos de tendències feixistes.

La secció de treballadors espanyols és novament transportada al poble de Le Vivier-du-Lac, pròxim a l'aeròdrom de Le Bourget, amb l'encàrrec d'efectuar la reparació i condicionament de les pistes d'aterratge. L'armistici deixa pràcticament sense feina les companyies de treballadors, i els seus comandants —Miliera i Maleinjou?— proposen als immigrants espanyols de treballar com a assalariats en un col·lectiu laboral, tracte al qual s'arriba després de moltes discussions, i aquests participen en la construcció d'un canal de regadiu. I aquí comença per a Josep Milà una veritable oposició reivindicativa sobre el salari ofert als treballadors, que és molt inferior al que els obrers francesos rebien per la mateixa feina, la qual cosa el converteix en un solitari i aïllat dels seus companys, sense percebre cap franc ni la corresponent ració de tabac. Passava els dies a la platja, banyant-se, passejant pels voltants, reflexionant sobre com s'ho hauria de fer per a passar la frontera francesa en direcció a Catalunya, i, després de fer tota mena de plans, retornava al campament, on encara menjava i dormia. És un enfrontament total amb els comandaments. Milà reflecteix en diverses pàgines els diàlegs amb els militars i amb els seus companys, argumentant el perquè de la seva posició per la injustícia que es comet amb els

Els matrimonis Milà-Ripoll i Nuell-Corominas, al costat dels seus fills Joan Milà i Amèlia Nuell, a l'eixida de cal Forner Nou del carrer de Bonavista. En segon terme, es veuen la teulada i les xemeneies de can Freixes (fotografia col·lecció Milà-Nuell).

treballadors espanyols, sota l'amenaça de ser reconduït a l'Espanya franquista. El seu intent, però, era marxar individualment cap a la frontera espanyola, i es preparava per a l'acció tot fent caminades preparatòries de més de quinze quilòmetres, per a estar en forma en el seu moment, amb l'intent de robar una bicicleta. Propòsits que van fracassar, quan de nou la companyia —o el que en restava— rep l'ordre d'emprendre un nou destí, fugint de l'ocupació italiana, i, amb una sola muda i una manta, són portats a l'estació de Chambéry, amb l'escorta de cinc gendarmes, i el tren els porta per Valence i Besiers, entrant en terres del Rosselló, fins a Perpinyà, amb una nova arribada al camp d'Argelers, on, en passar llista dels components de l'expedició, separen Josep Milà de la resta dels seus companys, retenint-lo en un barracó solitari, com si es tractés de penalitzar-lo per la seva resistència al diguem-ne treball forçat en certa manera imposat pels francesos. No obstant això, tot planejant la fugida, en contemplar la pròxima silueta del Canigó, expressa en la seva llibreta el seu estat d'ànim amb les següents paraules:

«Abstret el meu pensament forjant la nova aventura d'intentar la meva evasió, abandonant el refugi que les terres franceses m'havien dispensat amb més o menys assentiment i hospitalitat; quan més lleugera volava la meva imaginació, notant, inclús, les esgarrifances produïdes per les sensacions que proporcionen els naturals canvis de temperatura, el clima càlid i xafogós, en aquells dies de la vall, contrastant amb la brisa fresca i el lleuger ventijol d'aquells cims que davant meu, a la vista s'aixecaven, senyalant-me el camí.»

El barracó especial on vivia li recordava els temps difícils de l'entrada al camp de concentració dels fugitius de l'ocupació franquista de Catalunya, amb la improvisació a què els obligava el fet de ser dels primers d'acollir-s'hi en aquells freds dies de finals del mes de gener i principis de febrer de 1939, amb una cobertura i una alimentació insuficients. Encara va trobar algunes famílies que continuaven com a refugiats, ara compartint-ho amb un grup de jueus que fugien de la persecució antisemítica dels alemanys, que, com més tard va saber, va comptar amb la participació dels petanistes, que també col·laboraren en el genocidi dels jueus.

Té coneixement que el seu nom figura en la llista dels que forçosament seran repatriats a Espanya i té la gran sort de tornar a veure el tinent rossellonès amb qui, en la seva primera estada a

Argelers, havia fet una bona amistat, el capità Bouscail, el nom del qual ha merescut ser consignat en les seves pàgines pel suport i l'ànim que li va donar, quan, en saber les seves intencions de fugir, li recomana paciència per a escollir el moment més adequat i promet que l'ajudarà a facilitar-li el pas de la frontera, integrant-lo de moment a la companyia que ell comanda. El volum acaba amb la recepció d'un gir postal de mil francs —important quantitat en aquella època— que li envia des d'Angulema el diputat Blasi, encara que creiem que era el cap de la Columna d'Estat Català —123 Brigada Mixta—, que segurament ho havia rebut de la família Ferré, que residia a Puigcerdà. I amb l'alegria d'aquesta recepció, que pot possibilitar el seu desig de tornar a casa, amb la seva família, encara que sigui clandestinament, com així va succeir, acaba aquest volum, tal com indica el títol, «D'Albertville a...». Però això ja és una altra història.

Epíleg

Aquest treball sobre l'exili d'una família santjustenca retornada a Catalunya sense el seu cap, Josep Milà i Mitjans, que continuà sofrint les penalitats dels camps de concentració i de treball a França, en guerra amb l'Alemanya nazi, és el fruit de l'examen, lectura, resum i síntesi dels sis quaderns escrits al seu domicili del carrer de Bonavista número 90, on va residir clandestinament més de dos anys, fins que va ser detingut i conduït a la Prefectura Superior de Policia de Barcelona, amb maltractaments, i posteriorment posat en llibertat pels bons informes locals i perquè algun dels policies d'aquell temps l'havien tractat quan eren policies de l'Estat i de la Generalitat i coneixien la seva actuació professional.

Durant el temps que va estar amagat al seu domicili, a la nit col·laborava en la fabricació del pa i durant el dia tenia prou temps per a escriure —com ja hem dit, amb bona lletra— els volums enumerats, als quals en podríem afegir altres en què fa apunts de converses mantingudes amb persones de Sant Just, que coneixien la seva situació i dels contactes que tenia amb gent d'Estat Català i del Front Nacional de Catalunya, organitzacions de resistència al franquisme. També va escriure dues o tres obres teatrals, recordant els temps que fou actor i director de la Secció

de Teatre de l'Ateneu Santjustenc. I, posseïdor de la col·lecció «Bernat Metge», té una llibreta plena de sentències dels filòsofs grecs, Plutarc, Demòstenes, Cató el Vell, Ciceró, que ell desenrotllava filosofant amb el que passava i el que podria haver passat en els temps i circumstàncies viscuts.

La realització de tot aquest treball va sorgir arran de l'entrevista mantinguda a Ràdio Desvern, a finals de desembre de 1999, amb Joan Milà i Ripoll, que va respondre a les preguntes formulades per Jordi Amigó, de l'Arxiu Històric Municipal, i Antoni Malaret, del Centre d'Estudis Santjustencs, i posà a la nostra disposició els sis quaderns esmentats, després de guardarlos molts anys com uns records familiars de molt valor.

Nota

Hi ha una petita llibreta que porta el títol «D'una estada col·lectiva a França» que comença esmentant una trobada amb un amic —del qual no diu mai el nom— que també comparteix l'exili, situat en un altre lloc, i amb qui fa conjuntament un examen de les circumstàncies i dels greus errors comesos per la causa republicana. En aquest examen relata amb precisió aquella retirada sense lluita en què es van veure obligats a formar part d'aquella riuada humana que, amb poc bagatge, s'anava acostant gairebé d'esma a la terra que els brindava una major seguretat. I el que trobaren a la frontera francesa fou una gran falta de solidaritat i d'organització. Amb la preocupació desesperant de veure les famílies desintegrades, amb la separació dels homes a una banda i les dones a l'altra, amb destinació ignorada i sense tenir-ne coneixement durant molt temps.

El text d'aquesta llibreta, que sembla una reiteració del primer volum, remarca que tant el govern de la República com el de la Generalitat, tal com anaven les coses de la guerra civil, havien d'haver previst unes accions conjuntes amb el govern francès per a donar acollida a famílies senceres que, fugint de l'avanç de les tropes franquistes pels territoris de Catalunya, anaven desorientats cap a l'emigració forçada.

A continuació remarca també la manca d'allotjament, les dificultats higièniques —la descripció de com s'havien de fer les necessitats fisiològiques és esborronadora i el pas cap a les latrines comunes era tota una epopeia— i les plagues de pols i puces. Tot això afegit a un fred intens.

Aquest quadern no va ser omplert totalment i és tota una queixa per la manca de previsió que trobaren els refugiats catalans a la seva entrada a l'Estat francès, sobretot els primers a ingressar a l'improvisat camp de concentració d'Argelers.